

Л. Шутов

НА ХУТОРІ

Біля Воронячого хутора дорога не кінчається. За садибою, обгороженою стрункими тополями, вона круто звивається, тягнеться до далекої залізничної колії і за високим насипом, як маленький доплив, зливається з чорним широким потоком чумацького шляху, що йде аж до синіх гір Криму.

«Воронячим» хутір називався тому, що лежав коло Воронячої балки. Степові перекази пов'язали ту балку з поганою славою. Розбійники грабували там чумаків і купців, часто - густо забивали їх, а трупи кидали в балку. Років із сорок тому поблизу села Верболози, коло балки, оселився молодий мужик Пилип Кіндра. Ніхто із верболосів не знав, звідки він прийшов, а сам Пилип нікому про це й словом не промовився. Поставив велику, простору хату, обсадив обійстя тополями. Наймити працювали на його полі, і добра в дворі щорік більшало. Збудував Пилип вітряк і на весь окіл молот боротно. Швидко верболози побачили, що на хуторі сидить найперший у степу багатир. Правдою і неправдою урвав Пилип у громади великий шмат заплавної луки, купив у зубожілого поміщика Козачківського ліс. І виходило так: треба комусь у селі хату ставити, або не вистачає до паші зимівлі — іди до Пилипа Петровича.

«Багатому чорт дітей колише» — казали селяни, дивом дивуючись із Кіндриної вдатності. А він усе багатів та багатів. Земля його хутора межувала з великою, десятин на сто ділянкою Козачківського. Ліс цієї ділянки був уже в Кіндриних руках, а в мріях Кіндра уявляв себе і володарем землі. Зняв мову про це з Козачківським. Той згодився поступитися ділянкою, але загнув таку ціну, що Кіндра тільки руками розвів. Та думати про діляницю не переставав. Настирливо і довго кликав Кіндра Козачківського до себе на великдень у гості. Козачківський приїхав на хутір. Дуже радів Пилип Петрович гостей. Не знав, де й посадити, чим і частувати. Козачківський пив, їв, та коли Кіндра знов заговорив про ділянку, заявив, що ціною не поступиться і на ламаний шеляг. Разів кілька виходив Кіндра із світлиці на ганок довідуватись, чи немає вітру, а коли вітер повіяв, просив гостя подивитися на пасіку і на нових коней. Козачківський погодився. Коли оглянули пасіку й стайню, Пилип Петрович звер-

нув увагу пана на вітряк. Пішли до вітряка. Він був тоді новий і міцний. Пилип Петрович одчинив двері, просячи гостя зайти в середину. Той, не сподіваючись лиха, зайшов, а Пилип Петрович швидко пристукнувши двері, засунув їх на засув і гукнув на наймита пустити крила. Вітряк замолов. Темрява і страшний гуркіт жорен спантеличили Козачківського. А далі він злякався: весь вітряк ходив ходором, снопи іскор вилітали спід каменя, Козачківському здалося, що він потрапив у справжнісіньке пекло, і чорти, готуючись ізжерти його, скрегочуть зубами, смакуючи перед ласим шматком. Він підбіг до дверей, наліг на них; міцні двері не подались ні трохи. Козачківський застукотів кулаками в його здалося, що зза дверей почувся стриманий сміх Пилипа Петровича. А вітряк, здавалося, от-от завалиться, жорна от-от схоплять і зітруть на порошок. Козачківський крикнув ридуючим криком: «Що за жарти дурні! Я пожалюся губернаторові!» Та Пилип Петрович відповів йому зза дверей: «Далеко, пане, до губернатора. Ви краще купчу на землю підпишіть, і я вас випущу!» — «Ніколи» — відповідав Козачківський. — «Ну й сидіть собі тут на здоров'я до ранку» ... І східці зарипіли під важкими об'їтьми Пилипа Петровича. Козачківський зовсім перелякався. «Давай купчу, чорт його бери!» — закричав він, і зараз же жорна припинили свою пекельну музику, прочинилось віконце і рука Пилипа Петровича подала купчу, каламар і ручку. Так придбав Кіндра, за помірну ціну, шматок панської землі.

Повиростали сини, поженилися, але жили при батькові. Пилип Петрович не хотів ділити на частини свого великого господарства. Хто знає, може й став би Пилип Петрович поміщиком, як мріяв, але трапилась революція, почалася громадянська війна, і верболозівська біднота відібрала у Кіндри більшу частину землі, залишивши йому десятин з десять. Правда, всю землю повернув йому гетьманський указ, та незабаром той указ утратив свою силу. Люта військова завірюха закрутилася навколо хутора і послав у неї Пилип Петрович своїх синів битися за хутір. Виряджаючи, казав їм:

— Старий я став, сини мої, вас воювати посилаю. Іди, Федьку, до Денікіна, а ти, Михасю, до Петлюри. Під двома прапорами, сини мої, цвісти нашому хуторові, як мак: під старим царським, або під новим, що Петлюра видумав — жовтий і блакитний, а під червоним нашому хуторові смерть. Огнем і полум'ям піде наш хутір, а голодранці свою силу візьмуть.

Пішли сини і загинули разом з Денікіним, разом з Петлюрою. Не раз хурделиця замітала степ снігом, не раз весни розквітали своїми многоцвітами, та все стояв хутір край Воронячої балки, і Пилип Петрович жив у ньому постарілий, самотній і лютий, як смертельно поранений вовк. І ось прийшла зима, коли всім куркульським хуторам настав край. Села безмежної країни готувалися до першої колективної весни. Коли почав танути сніг, прийшов на Воронячий хутір високий худий чоловік у кавале-

рійській шинелі, а з ним і верболозівські мужики. Чутка про долю сусідів - хуторян дійшла й до Пилипа Петровича, він думав утекти, забрав усе найкоштовніше, але раптом здоров'я погіршало, занедужалось. Прийшли почали хазяйнувати на хуторі. Повикочували брички, повиягали сани, поскладали на них хутірське добро і повезли в село. Пилип Петрович з нестямки не міг опанувати себе. Вибіг босим у двір, погнався за задньою підводою. Увечері ліг і більше не вставав. Про його хворобу дізналися в селі, прислали лікаря, та Пилип Петрович вигнав його з хати.

Затих хутір, і повіяло від нього пустою. Без господарського реманенту, складеного в закутку подвір'я, без бричок і саней двір став порожній і широкий, як сільський майдан. Посеред двору лежить розбите обіддя брички, що покотилась на міцних колесах у село, навантажена всіляким збіжжям. Все пішло. Лишилися шматуючі серце спогади, і нікуди не сховаєшся від них, навіть сон не дає бажаної відради й заспокоєння.

Одного разу Пилип Петрович відчув себе краще. Підвівся з тапчана, вийшов надвір, заглянув під повітку. Там бігали і пишали великі, ситі щурі. Не перед добром. Знав Пилип Петрович, що кінець його віку надходить, чого боятись? Та ситі щурі налякали його. Чи не добралися вони до таємного сховища, що його Пилип Петрович завзявся хоч і вмерти, а не займати. Від цього здогаду Пилипові Петровичу стало ще гірше. Ледве дійшов до тапчана, упав, і знову наринув спогади, шматуючи його серце. Картини минулого заступали одна одну. Пилип Петрович стогнав і скреготав зубами, намагаючись затамувати душевний біль.

... Брички гостей становились у дворі поряд. Наймити одводили коней у стайню. Гості заходили у світлий pokій, стискали господареві руку, сідали до столу. Багато їжі і питва стояло на столі. Гори смаженого м'яса, різнокольорові кисілі веселили очі. Швидко порожніли пляшки з наливками і винами. Гості співали грубими утробними голосами:

Ой, нас, братці, п'ять,
Будем пить, гулять...

У голубому розтрубі грамофона гув могутній протодияконський бас, його зміняв смуток низького контральто співачки:

Вот вспыхнуло утро, румянятся воды,
Над озером быстрая чайка летит...

Все минуло, не вернеться. Лежить у пустій темній світлиці Пилип Петрович, довгий, худий, пожовклий. Уставав, ходив, тримаючись за стіну, кволо пересував ноги. Стояв край вікна, дивився на взеленіле поле, на людей у дворі, що шукали таємної ями з хлібом, і його тмяні, згасаючі очі засвітилися радістю, коли побачив він, що вони трудилися марно. Це було вчора, а

сьогодні Пилип Петрович зовсім знемощів і від самого ранку не підводився.

Знав, що ніхто не прийде до нього, самотнього і хворого, що смерть близько і умре він без співчуття, без жалю. Загальна ненависть людей, що з ними він прожив десятки років поруч, була підсумком всього його життя. Він заробив на те, і нічого іншого не сподівався, а коли б міг, то віддячив би своїм ворогам ще дужчою зневажкою, ніж їх зневажкою до нього. Співчуття від тих, що озброїлись проти нього, відібрали землю, добро, і його самого, якби прожив він ще трохи, завезли б звідси і кинули у чужій холодній землі, йому не потрібне. Він сам відмовиться від нього, одвернеться в куток, умре, але не прийме. Всі чекають його смерті і ніхто не поводить з ним, як з живим. Був би він здоровий і сильний, він поділив би долю своїх сусідів - хуторян, що їх загнали в далекий холодний край рубати ліс і копати мерзлу землю. Він хворий, у нього єсть таємниця, про яку вони хочуть дізнатися, на те й залишили його на хуторі. Але таємниця та умре разом з ним, а був би він здоровий і сильний, він утік би в ліс жити в вовчому лігвищі і виходити звідти лише темними ночами. Все б горіло і падало від дотику його руки.

Він умре, але й смерть його буде страшною помстою на них. Він не викаже своєї таємниці, візьме її з собою в яму. Десятий день Пилип Петрович нічого не їсть, і виснаження прискорить його загибель. Не довго лишилося дихати. Він зовсім знесилів, не може вже підвестися з тапчана, щоб урятувати себе від згасання. Врятувати себе для примусової роботи в чужій холодній землі? Життя в непривітному краю, де високі сосни впираються в небо вершками і на хихлатих кронах їхніх чіпляється клоччя пухких хмар? Проклята робота на край світу! Немає на неї благословенства. Хай краще кістки потрухнуть у чорноземлі, що сито годувала і дає багатство.

Пилип Петрович перевів погляд на чорний довгий стіл посеред хати. Це був ще міцний дубовий стіл, єдине, що лишилося в домі. За столом давно колись сиділи і бенкетували гості. «Умру, покладуть мене на ньому» — подумав Пилип Петрович і склепив очі. Він довго так лежав, не знаючи, скільки проминуло часу. Темне забуття заслало йому свідомість і він ні про що не думав. Очуняв від голосного і тягучого скрипу дверей. Свіжістю вечірнього степу повіяло в світлицю. Загупали на порозі чоботи, і в горницю ввійшов високий, плечастий...

Пилип Петрович застогнав, розплющив і знову заплющив очі. В останні свої години він не бажав бачити осоружної йому людини. На поверхню пам'яті сплигло недавнє минуле: на його чудесну брчку Стецько умітно й хазяйновито складає мішки з вовною, жовті романівські колушки, самовар — речі, що з ними Пилип Петрович ізжився, вважав глибоко своїми, недоторканими. Навантаживши брчку, Стецько дбайливо обв'язав куфу добра

вірвовкою, щоб не порозтрясалось по дорозі. Його дбайливість наче підкреслювала, що до добра колишнього свого хазяїна Стецько ставився як до свого, нажитого своєю працею. Якби він все це пошматував, поламав, попалив, понищив, легше було б Пилипові Петровичу. Але думка, що всім оцим користуватиметься Стецько, була нестерпна.

Стецько! Темний і затурканий наймит господарював на Воронячому хуторі. Чи давно Стецько спав у хліві поряд з свиньми, ходив босий до Покрова, до часу, коли жовті степові трави починали срібнитися від паморозі. Пилип Петрович часто бив його: навходячки за малі провини і як слід за великі. Одної неділі Пилип Петрович брчком повертався з церкви. Стецько не встиг гаразд одчинити воріт, вісь зачепилася за фарбовані дошки і трохи здряпнула фарбу. Зозла Пилип Петрович ударив Стецька пужалном по обличчю і до крові розтяв на лобі шкіру. Синій шрам лишився Стецькові на згадку...

Все це раптом промайнуло в думці Пилипа Петровича. «Віддячити прийшов» — подумав він і склав руки на грудях.

Запах весняної землі приніс з собою Стецько. Він поставив на столі ліхтар, витер сірник. Тремтяче коло ліхтаря освітло розіслану на столі стару церату з малюнками вітчизняної війни 1812 року. Стецько подивився на давно знайомі малюнки, всміхнувся. Підсліпуватий Кутузов з густими еполетами на плечах, в мундирі, обвішаному орденами і регаліями, держав у руці підзорну трубу; навкруг Кутузова, що містився в овалі, піхотинці в високих ківерах, обвіяні порохом димом, ішли каре з багнетами напереваги на французьких кірасирів. Наполеон на білому коні, в трикутнім капелюсі, похнюпивши голову, дивився на охоплену полум'ям Москву. Пожолобилася церата, облупилася, багатьох шматків не вистачало.

По кутках світлиці збилася густа темінь. Стецько стояв, спершись на стіл. Він згадав про дні важкої роботи, прожиті на Воронячій хуторі, про приниження і образи і тишився тим, що ніхто вже більше не зазнає того наймицького горя, що на повну міру довелося зазнати йому. Ніхто в Верболозах не буде наймитом. «Настав кінець твоєму проклятому хуторові». Подивився на верухомого Пилипа Петровича, на його руки, складені на грудях, подумав: «Як мертвий лежить». І мерехтливе світло ліхтаря, і висохлі руки, й жовте обличчя з загостреним носом надавало в цій схожості імовірності.

Пилип Петрович відчув на собі Стецьків погляд, розплющив очі, підвівся. Старий смух посунувся з ніг, упав на підлогу. Пилип Петрович глянув Стецькові в вічі. Стецько стояв коло столу, губи його були щільно стиснені, лице виявляло надмірну втому, давній шрам перетинав лоб і був схожий на поздовжню зморшку. Очі Стецька нічого певного не визначали. Він наче дивився в темінь, порожнечу, — порожнечу, де не було на чому зупинитись окові.

— Чого треба? — тихо прозвучав голос Пилипа Петровича. Чого хочеш? Прийшов бити — бий!..

Стецько помовчав хвилину, перевів погляд на темне вікно.

— Скажи, де хліб?

Пилип Петрович звалився на тапчан, боляче вдарився головою. Перед очима попливли хвилясті зелені кола. Вони пливли в морок, танули й знову зринали, видзвонюючи мідним, густим дзвоном. Ці дзвінки кола здалися Пилипові Петровичу вступом до страшної порожнечі, що в неї він входив. Там — нічогісінько, крім темряви і тягучого мідного дзвону.

Пусто, як уночі на кладовищі, де тільки дзвіниця тягнеться в темне небо. Гойдається величезний дзвін і об моховиті боки його б'ється залізне било, розгойдане рукою вічного дзвонаря...

— Скажи,— повторив Стецько. Але Пилип Петрович не відповів. Він опам'ятався, кола зникли, дзвін заглух, та, не бажаючи бачити Стецька, він заплющив очі. Але обличчя Стецька спокійне, уперте постало в його уяві, коли почув Стецькові слова. Голос міцний і настирливий, як запах весняної землі, як життя, що тече й буяє за хутором, пролинув над головою Пилипа Петровича.

— Помираєш ти. Хліб тобі не потрібний. Підеш у землю, а хліб чого в землі буде гинути? Нам сїяти треба. Хоч помри людиною, а не лютим вовком. Скажи наостанці, де твій хліб?

Пилип Петрович мовчав. У світлиці стало зовсім темно. Огненний язик ліхтаря, відбиваючись, тремтів на чорній віконниці.

— Доктор до тебе прийде,— казав Стецько,— лікувати буде. Хоч ти й багато заподіяв нам лиха, а вилікуємо тебе, коли сам того бажаєш...

— Не треба,— прохрипів Пилип Петрович.— Нічого мені вашого не треба. З голоду помираю, будьте ви прокляті. Все забрав, та ще й приходиш замість попа випитувати... Хочеш, скажу, все скажу...

— Кажи.

Пилип Петрович хрипко засміявся.

— Не до сподоби буде тобі моя сповідь.

— Кажи,— повторив Стецько.

— Скажу, скажу,— заспішив Пилип Петрович.— Слухай. Пам'ятаєш, як помер твій батько, голова комнезамівський? Він у мене землю відібрав. Ховався твій батько від отамана Голуба по ярах та балках, ночами вас навіщав. А Голуб з хлопцями його коло хати піймав і покарав. Шаблею Голуб батькові твоєму черево розпорів, набив туди землі і на дичку почепив. Довго твій батько на груші помирав... То я казав Голубові батька твого так покарати...

Здрігнувся Стецько, стиснув кулаки, але з місця не зрушився, наче приросли його чоботи до брудного помосту.

— Казати ще?

— Кажи все.

— Скажу. Мені тепер боятися нічого. Немає надо мною суд-

дів. І хата ваша згоріла з мого наказу. І корова в хліві. Ота корова, що на неї мати твоя три роки жєбрала по селах. Телицю купила і вигляділа. З хліва, де стояла корова, й почався підпал. Братів твоїх малих я без молока лишив...

Стецько важко дихав. Пилип Петрович, задихаючись і захлинаючись, вів далі своє оповідання.

— А як Голуба не стало, я собі нових помічників найшов. В артіль пішла верболозівська голота. І ти з нею був, Стецьку. Господарювати в степу голота надумала. І ти надумав, Стецьку. Стецько-голодранець, наймит, хазяїном забав стати. Багатий врожай ви зібрали першого літа, так не пішов той урожай вам у горло. Уночі гроза була, і грім небесний копи вам попалив. Порозбігалися артільники, як ті шурі по степу, і ти, Стецьку, мало з голоду не здох. Не стало вашої артілі. Грім небесний... А то не грім небесний, а то... мій наказ був...

— Ти?! — видихнув Стецько.

— Я,— прохрипів Пилип Петрович.— Я, я, і ще багато дечого я. З мого наказу. Мій степ...

Стецько схопив ліхтар з столу, прожогом підбїг до тапчана і замахнувся над хрипучою, злобливою головою умираючого, та погамував свій гнів і повільно опустив погаслий ліхтар. Кімнату залила густа, суцільна, душна темрява. У вікні палахкотили яскраві зорі далекого неба. Зачадив гніт. Стецько передихнув.

— А тепер,— сказав він,— з нашого наказу кінець твоєму літвищу і тобі кінець. Перший раз у степу без тебе, проклятого, весна буде. Уже не вкусиш нас, зубів немає у старого вовка. Убити тебе за все — мало, сам здохнеш...

Повернувся, вийшов з темної світлиці на свіже повітря весняного степу.

— Поздихаєте в степу без хліба,— прохрипів Пилип Петрович.— Без мого хліба...

Свіжий вітерець дихнув Стецькові в лице. Він засвітив ліхтар і помаленьку пішов дорогою, обдумуючи страшну сповідь колишнього свого хазяїна. Огняний світун ліхтаря плавав на широкому просторі квітневої ночі.

У двір хутора в'їхала підвода. Ребруватий, худий кінь тяг її від села до хутора чудесним ранком по дорозі, що напрочуд гарна в такий ранній час. На підводі сиділо двоє — Стецько і погонич, високий селянин у капцях — Кіндрат.

Начальник політвідділу звелів Стецькові одвезти Пилипа Петровича в лікарню.

Стецько скочив з підводи. Погонич одвів коня у подальший куток за повіткою, де під тополями невеликими кущиками яскраво зеленіла молода трава.

Оподаль, за переліском, розкидалось високе полум'я ранішньої зорі. Здавалося, палали дерева, і пожежа лизала небо огнистими

язиками. На вітах топіть цвірінькали горобці про щось своє, пташине, дрібне. Над Воронячою балкою кублився туман. Стецько ввійшов у сіни, штовхнув у скрипучі двері. На тапчані лежав Пилип Петрович, мертво звисивши голову. Вилиці і ніс його загострилися, шкіра пожовкла. В світлиці стояв тяжкий запах трупа. Стецько швидко відчинив вікно.

— З голоду помер,— прошепотів, увійшовши слідом за Стецьком, Кіндрат.— Хоч і куркуль він лютий був, а не гарно, що до голодної смерті його довели ...

— Чорт його бери,— відмахнувся Стецько.— Нічого нашого не схотів, ні хліба, ні ліків. А таки не сказав, сволота, де хліб заховав.

— А може, Стецьку, й не було в нього хліба.

Стецько помовчав. Подивившись на мертвого, Кіндрат зітхнув, заметушився, найшов у хаті молоток, погнуті гвіздки, виправляв їх, потому поламав стіл і почав із чорних дубових дощок збивати довгий і вузький ящик. Треба було сокири. Згадав, що бачив її у дровитні в повітці, як біля неї становив коня. Вийшов на подвір'я. Довго вовтузився, доки витяг із дровитні глибоко загнану сокиру, довелося зрушити дровитню з місця. Сокиру покрила іржа, жало вищерблене, брусом трохи нагострив його Кіндрат. Зробивши труну, Кіндрат поклав у неї мертвого. Удвох винесли із світлиці, висадили на підводі. Кінь нашорошив вуха, пирхнув. Підвода з труною виїхала за ворота. Стецько сів на ганку, задумався. Весело цвірінькали горобці. Стецько думав про весну, про клуб, що його неодмінно восени відкриють у будинку куркуля. Він радів, що Воронячий хутір, той проклятий хутір, що знівечив його молодість, що згубив його батька і мучив голодом братів, зруйнований, і пам'ять про нього, як пам'ять про розбійників із Воронячої балки, стане темним степовим переказом. І тільки одна думка непокоїла Стецька своєю нерозгаданістю, думка про зерно.

Набридло сидіти, надумав оглянути господарські приміщення. У повітці, коло перекинutoї дровитні, валялася покинута Кіндратом сокира. Земля на тому місці, де стояла дровитня, злегка осіла. Стецько ступнув на те місце ногою, і земля осіла ще дужче. Стецько здригнувся, оступивсь назад і прожогом кинувся в хижу по заступ ...

Коли Кіндрат вернувся в хутір, він застав Стецька в повітці. Той покvapно копав яму. Кіндрат допоміг йому, і вони відкопали підгнилі дошки. Під ними було зерно. Витягли перший великий мішок, він був прілий і враз розлізся, на землю посипалося зерно пшениці. Кіндрат радісно засміявся, набрав зерна в пригорці. Воно було сухе, важке.

Над степом плив густий, міцний запах весняної землі.

Кость Герасименко

* * *

Кудись пливе засніжена акація.
Нехай пливе, забудеться, умре.
Уже поволі стало забуватися
Все пережите, пройдене, старе.

Холодний вітер спомин задуває,
Його, на жаль, не знатиме ніхто;
А я чомусь і досі зберігаю
Тобою подароване фото.

Ось ти смієшся ніжно і лукаво.
Хутряна шубка, вовняний берет ...
Я інколи люблю, забувши справи,
До тонкощів вивчати цей портрет.

А потім згадують Донбас, дороги,
Весну, чекання і скупі листи —
І часом думать: власне, ізза чого
Забулась ти, не повторилась ти ?

Портрет лишився, а надії зникли.
І от, коли за вікнами пурга,
Я згадую, як ми за зиму звикли
Сидіть в твоїй кімнаті, дорога.

Ти тепло кутаєшся в шаль пухнату,
Ти знов нездужаєш, і я тобі
Приніс на втіху малюнки багаті,
Улюблені тобою, голубі.

Минуле з'явиться і знову зникне.
Так і портрет: забудеться — й нема.
Де зараз ти і що тобі крізь вікна
Плете сумна розлучниця зима ?

Напевно, все замечено на дворі,
І тихо свище вітер - вітрюга.
Спокійно спи й, коли ти знову хвора,
Закутайся тепліше, дорога !

* * *

Я спиняти тебе не буду.
Ти прохोдь. Не спиняйся. Йди.
Прийде вересень і повсюди
Вкриє листям твої сліди.
Ти прохोдь, як проходить літо,
Щоб в дощі не вертати знов,
Мною вигадана і пригріта,
Мною й висміяна любов.
Бачиш, як все кінчатись може!
Листя стелеться на льоту ...
Чому стала ти так несхожа
На далеку, інакшу ту ?
Недосяжну, легку, співучу,

До якої брести й брести,
Для якої б горіти, мучитись,
Взяти б море і принести.
Взяти б небо і тихо - тихо
Опустить і сказать: візьми ...
Й вартувати тебе від лиха
Під зачиненими дверми.
Може скажеш, що ми, поети,
Легкодумні усі, пусті ?
Тягне серпень свої тенета
На дерева вже золоті.
І у мареві золотому
Я скажу тобі (не забудь !):

Я про все забуваю тому,
Щоб пізніше спокійним быть,
Щоб тоді, коли ти до другого,
Певно, виїдеш по весні,
Я б згадав про твою округу
Як в якомусь смішному сні.
Я б не думав про це ніколи,
Я б навки забув про шлях,

Та виходить, що сила волі
Нам потрібна і в цих ділах.
Пройдуть — вересень, жовтень ... гру-
день ..

Заметуть, занесуть сліди.
Я затримувати вас не буду —
Вам — туди, а мені — сюди.

Київ, 1940 р.

Валентин Бичко

ТРИ МІНІАТЮРИ

ДОЩУ!

Дощу! Дощу! А то ще може й граду!
Щоб знов до мене не прийшла вона.
А дощ пішов, і я стою промоклий
Біля її безмовного вікна.

САДІВНИК

Щодня я бачив: сивий, як туман,
Стояв в саду зеленим садівник;
Його низенький сукуватий стан
До сірої землі поволі ник.
Він немічними рухами руки
Ще нерозпуклі пробував бруньки.

* * *

В легкій дрімоті, у солодкім сні
Цвітуть яскраво білі яблуні.
І вгледів я, як сивий садівник
У них розтав, у буйнім цвіті зник ...

ВСТАНЬ РАНЕНЬКО

Встань раненько - порану,	Гілка обважніла
Розчини віконницю	Долу осипається.
Та й розрадь тяжку мою	Це ж бо серце і мое
Думницю - безсонницю!	Вже перецвітається.

Ой, перецвітається
З цвіту та на ягоду,
З бурі, бурі молоді
Та на мир, на злагоду ...

Київ, травень 1940 р.

Павло Нечай

КСЕНЯ

НОВЕЛА

В робочому кабінеті відомого драматурга Андрія Очерета сиділо троє: сам господар, композитор Анатоль Рубан, кілька пісень якого вже відомі в цілому Радянському Союзу, та художник Олесь Коваленко; останню картину Коваленка на конкурсі було премійовано другою премією.

Прийшовши в радянське мистецтво різними шляхами, вони принесли в нього одне почуття, один дух — радянського патріотизму, свідомості великого інтернаціонального значення, успіхів будівництва соціалізму для трудящих усіх країн. Для них щастя і слава батьківщини були над-усе.

Працюючи кожен у своєму жанрі, вони прагнули одного: створити такі мистецькі шедеври, які на весь світ прославлять нашу прекрасну батьківщину.

Вони були мрійниками. Без мрій немає творчості, немає життя. Без мрій немає справжньої людини.

Найвищою їхньою мрією була мрія про комунізм. Знали: щоб справдити цю мрію, треба ламати старе і прокладати шляхи новому. Своє покликання в мистецтві вони розуміли, як обов'язок показати художніми засобами те нове, що народжується в нашому житті, показати процес перебудови людської психології, боротьбу нового з старим у цій перебудові.

Саме про це говорили вони сьогодні.

— А щоб показати цей процес, треба вивчати сьогоднішнє життя, його напрямки і тенденції! — гаряче підсумував розмову Очерет. — Сучасна тематика повинна хвилювати творця насамперед. Ми забуваємо інколи, що в наші дні змінилося і поняття часу. Зрушення, для яких колись потрібні були десятки і сотні років, сьогодні відбуваються буквально за роки, місяці і дні. Не досить культивуючи в собі почуття нового, ми часом опиняємося в хвості подій і в смішному, а то й трагічному становищі. Для ствердження цієї моєї думки, я хотів би розповісти вам про один недавній випадок, який трапився зо мною особисто. Не зрозумівши спочатку тенденції цього випадку, я опинився був у досить трагічному для мене становищі.

Коваленко недовіжливо усміхнувся:

— Ти? В трагічному становищі? Цікаво!

— Оповідай! — запропонував Очеретові Рубан. — Факти — уперта річ і часом не потребують ніяких коментарів.

Очерет прикрив долонею очі і так хвилину сидів не ворухнувшись. Потім, ледве помітно зітхнувши, сказав, весело засміявшись:

— Тільки цур без жартів, друзі! Ці мої спогади для мене багато важать не тільки як для художника, а й як для людини звичайної, живої людини.

* * *

Я — людина, жадібна на людей. До свого робочого столу я сідаю лише тоді, коли насичуся людським життям, мов губка водою.

Я люблю спостерігати людей у їхньому живому житті — на роботі, спочинку, в будні й свята, в радості і в горі. Я люблю спостерігати людей в їхній звичайній життєвій обстановці так, щоб вони не знали про те, що за ними хтось стежить. Тоді натура людей, її «я» розкривається в цілій повноті. Люблю, наприклад, увечері заглядати в освітлені вікна і годинами дивитися, як живуть невідомі мені люди.

Особливо люблю я спостерігати життя людей на селі. Можливо тому, що сам вийшов з села, і сільське життя мені більше знайоме.

Рівно рік тому, виголоднівшись на людей і їхнє життя, я сів у поїзд і поїхав до першого районного міста, яке в ту хвилину побачив на карті.

Вставши з поїзда вранці другого дня на станції, від якої мав їхати далі, я поспішив до автобусної зупинки. Пасажирів на зупинці було мало, і я, певний, що за годину вже буду в місті, спокійно чекав прибуття автобуса. З розмов пасажирів довідався, що автобус уже їде до станції і за хвилин десять прибуде.

Але минуло двадцять хвилин, сорок, година, а сподіваний автобус не прибував.

Ясний, тихий ранок помітно похмурнів. З засніжених степів подув вітер, в повітрі закружляли снігові метелики.

Ніби на крилах вітру прилетіла звістка, що автобуса сьогодні не буде, бо шлях до міста заметено. Звістка була ймовірна. Всі пам'ятають зиму 19.. року, коли поля і шляхи було заметено снігом на метри.

Всі, хто очікував автобуса, захвилювалися. Починалася хуртовина, кінця якій передбачити не можна було. За хвилину черга на зупинці розпорошилася, кожен поспішав знайти якийсь вихід із становища.

Хуртовина потужнішала. Снігові вихорі кружляли по шляху, ганялися один за одним, стикалися і, міцно обнявшись, звивалися вгору, заплутавшись сніговими кучерями в телеграфних дротах

несамовито смикали їх, і дроти брели жалібно, мов скаржились, що порушено їхній спокій.

Чекати автобуса більше не було рації. Я неохоче взявся за ручку чемодана, що стояв поруч на снігу. Ця затримка не входила в мої розрахунки.

— Доведеться йти пішки ...

Я обернувся на голос. За мною стояла висока дівчина з вузликом у руці. Великі сині очі її привітно всміхалися.

Неодривно дивився в її очі, де одбилася синь весняного сонячного неба, приваблива і радісна.

Сполохано махнула віями, схилила голову, усмішка спалахнула на устах і згасла.

— Пробачте, я вас злякала ...

— Ні ... Але мені здавалося, що я сам один ...

— Я стояла остання в черзі, а коли всі розійшлися, підійшла до вас. Думала, що коли ви чекаєте, то ...

Знов махнула віями.

Була струнка, у пальто, яке щільно облягало її тендітну постать. Чорна хустка - шорстянка ховала голову дівчини, лишивши відкритим подовгасте смагляве обличчя, ніби виточене підборіддя і високий лоб з кількома пасмами чорного волосся, запорошених снігом. На ногах невеличкі відкриті туфлі в калошах.

Дівчині було холодно. По - дитячому припухлі уста її посирили, рівний ніс почервонів.

Я інстинктивно заслонив її собою від вітру й хуртовини. Засміялася весело:

— Оце, як ви за мене клопочетеся!

— Холодно ж.

— Холодно стояти, а коли йти — байдуже.

— Вам далеко?

Засміялася:

— Та звідси не видко.

— Ви хочете йти?!

— Що ж робити? Треба!

— Ходімо краще у вокзал, погріємося, чаю гарячого вип'ємо.

— Е, ні. Ніколи! — усміхнулася. — А то може разом підемо?

Веселіше буде!

Я дивився в усміхнені сині очі, думав: хто вона? Куди поспішає? З дому чи додому?

— І сам не піду і вас не пущу!

Голосно засміялася, кивнула головою:

— То бувайте. Буду йти.

Взяла зручніше вузлики, заклала руки в кишені пальто, рушила шляхом до міста, нагнувши голову проти вітру і виставляючи наперед праве плече. Обернулася, ще раз кивнула головою і знов пішла, розтанула в сніговій хуртовині, мов приємний спогад.

Я не знав, що діяти. Автобуса напевно сьогодні не буде, іти пішки по заметах десять кілометрів у таку хуртовину проти

вітру не приваблювало. Але ж і пустити цю відважну дівчину саму в небезпечну путь не можна. На мені високі валянки в калошах, теплий кожух, поверх кожуха брезентова бурка з такою затишною відлогою поверх шапки - ушанки. А вона?

Взявши в руки чемодан, я гукнув:

— Товаришко - о!..

— О - о - о!.. — оддалося в телеграфних дротах, велетенське крило махнуло над головою і збило мене з ніг. Схопився... Ах, так? Мене, який важить вісімдесят кілограмів і підіймає однією рукою два пуди, змітаєш одним подихом з шляху? Поборемося! І стиснувши зуби, мов на ворога, кинувся вперед, назустріч хуртовині.

— Товаришко... Невідома відважна дівчино, зачекай! Я йду тобі на допомогу. Я піду попереду і заслоню тебе собою від ударів суворої стихії! — кричала вся істота, і я біг, біг, пильно вдивляючись у снігову сьвітін.

Мені здавалося, що я біжу вже цілу вічність, але оглянувшись, побачив станційні будівлі за якихось тисячу кроків позад себе.

— Та це ж божевілля! — крикнув я, — вона загине! Заблудиться в заметах і замерзне. І я не знатиму, де її шукати. Якнайшвидше треба добути підводу і розшукати дівчину!

Я кинувся назад, до станції. Немов зрадівши, що переміг мене, вітер з потроєною силою задув мені в спину і погнав шляхом, посвистуючи і ухкаючи в телеграфних дротах.

За хвилину я опинився знов на тому місці, звідки пішла дівчина. У затишку, біля високого паркану, стояли широкі сани - розвальні, запряжені парою коней. Від станції, в чорній кереї, з батогом у руках ішов чоловік. Ішов упевнено, спокійно, ніби хуртовина не про нього. Ставав спиною до вітру, тяг свою цигарку, спльовував і знов ішов до саней, озираючи майдан спід відлоги. Я кинувся до нього.

— Ви не з міста?

— Тутешній... з сінного пункту... їздовий. На пункті роботи немає, коні гуляють... так я оце шукаю пасажирів. Вам куди?

— До міста. І прошу вас — швидше!

— Дуже швидко, хоч би й хотів, не поїдеш, а тюпки — можна. Сідайте. Но, малі! Вистоялися... Гиття!

... Вона ішла: руки в кишені, нагнувши голову проти вітру і виставивши праве плече вперед. Ішла діловито, як людина, якій треба дійти до наміченої мети.

— Товаришко...

Їздовий утер рукавицею обмерзлі вуса, потяг за віжки.

— Тпру!

— Сідайте, товаришко! — Скочивши з саней, я кинувся до дівчини, щоб допомогти їй сісти.

Побачивши мене, вона привітно закивала головою:

— Таки не злякалися хуртовини?

— Я за вас злякався!

— За мене?! — махнула віями. — Чого це?

— Я вас не розумію: так же й замерзнути можна!

— Замерзнути? Ні! Іти — тепло. Я люблю ходити в хуртовину!

— А коли б заблудилися?

— Заблудитися? Теж ні: я тут потраплю і в глупу ніч. Не вперше!

— Сідайте...

— Дякую. Думала, що вже спізнюся, а тепер якраз вчасно буду дома.

Не розпитував, куди поспішала. Та і яке я мав на те право? Сама не каже, значить, так треба.

Підійшла до саней, поклала свій вузлик. Я скинув бурку, потім кожух.

— Одягніть мій кожух!

Збентежено повернулася до мене, скрикнула здивовано:

— Чого ви роздяглися?!

— Беріть мій кожух, він теплий...

Невдоволено смикнула кожух з моїх рук, накинула мені на плечі.

— Цю ж мить одягніться, бо піду пішки!

Мовчки одяг. Усміхнулася:

— Кавалер! То сідаймо, бо коні померзнуть.

— Одягніть хоч бурку, прошу вас!

— Давайте, що з вами робити.

Допоміг одягти бурку, на голову накинув відлогу, посадив дівчину в сани, спиною до вітру, закутав ноги сіном та попоною.

— Приляжте, сіно м'яке, тепліше буде...

Прилягла боком на сіно. Сів поруч, заслонив собою від вітру. Їздовий чмокнув:

— Гиття, малі!

Попливли сани по заметах, мов човник по хвилях.

А хуртовина не вщухає. Внесамовитому танці кружляють рої сніжинок, то припадаючи до землі, то враз вибухаючи і розбризкуючись угорі; підхоплені вітром, мчать сліпуче - білою курявою через вибалки і горби, враз падають, на мить завмирають і раптом знявшись хмарою — мчать у засніжену далечінь.

Не стишуючись, топають добрі коні, мов закам'янів на своєму місці в передку їздовий, погойдуються плавко сани. Близькі і далекі разом ми — я і вона — поруч. Я не знаю, про що вона думає, вона не знає, про що думаю я.

Думаю про неї.

Я не знаю, про що вона думає в цю мить, але певний, що вона думає про свою мету, заради якої одважилася на таку небезпечну подорож. Мені хочеться хоч краєчком вуха підслухати її думки і мрії. Але цього я не можу. Це її таємниця.

Поправивши попону на ногах дівчини, я тихо питаю :

— Вам не холодно ?

Повернувшись до мене обличчям, вона хвилину дивиться просто мені в очі.

— Ви — добрий ... — каже вона і, прикривши очі довгими віями, довірливо, мов дитина, з тихою, ніжною ласкою наближає своє обличчя до мого так, що я відчуваю її теплий подих на моїх устах.

Я питаю дівчину :

— Про що ви думаєте ?

Вона махнула віями :

— Одгадайте !

Я психитав головою.

— Не можу.

Дівчина тихо засміялась :

— А я знаю, про що ви думаєте.

— Скажіть ...

— Ви думаєте : «Ну, і яка лиха година понесла її в отаку хуртовину до міста ?»

— Про це я справді думав ...

— І до чого ж ви додумалися ?

— Ні до чого ...

Засміялася.

— А хочеться знати ?

— Хочеться !

— Сказати ?

— Прощу вас !

— Та просто додому !

— Тільки всього ?

— Тільки всього !

Іздовий кашлянув :

— Тпру, малки ! Куди вас, товаришу ?

Я оглянувся. В'їжджали в місто.

— Поганяйте до готелю !

Дівчина сполохано сіла.

— Так швидко доїхали ?! Заждіть !

Скочила з саней, почала скидати бурку.

Мені не хотілося розлучатися з дівчиною, не довідавшись, навіть, як її звуть, де живе, хто вона. Для мене ця зустріч була не звичайна, і тому, щоб виграти ще десяток хвилин, я запропонував дівчині довести її до квартири. Рішуче відмовилася. Я мав усі підстави зробити висновок, що дівчина не бажає продовження нашого знайомства. Це мене здивувало і навіть образило. Але здивування свого я не виявив, а образу стис у серці.

Дівчина, ніби поспішаючи урвати наше випадкове знайомство, простягла руку.

— Прощавайте і спасибі вам за ваші турботи про мене !

Я потис руку.

— До побачення ! Пробачте, але мені хочеться знати ваше ім'я і ... інше ... Я б хотів з вами ще побачитися.

Похитала заперечливо головою.

— Не треба. Так краще !

Я випустив руку і мовчки сів у сани. Іздовий цмокнув, коні дружно смикнули сани.

На повороті я не витримав і озирнувся, але дівчини вже не було.

Хуртовина стихла раптом, як і розпочалася. Лише зрідка пролітали сніжинки.

Решта дня пішла на відвідування районних радянських і партійних установ. За справами забув про дивну дівчину.

Але увечері, відпочиваючи від денних турбот у готелі, я знов згадав про неї. Знов її привітні сині очі встали передо мною. Тільки очі ! Загальний образ дівчини розплився, стушувався, і як не силкувався я поновити риси її обличчя в своїй уяві — нічого не пригадувалося.

При згадці про дівчину мене опанувала незрозуміла тривога. Я не міг уже лежати на ліжку, не міг сидіти в кімнаті, мені потрібний був рух, гомін, люди.

Згадав : ідучи повз районний клуб, звернув увагу на афішу, в якій оголошувалося, що сьогодні відбудеться вистава трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєта».

«Ромео і Джульєта» ! В наш час не диво побачити класичну п'єсу на районному чи колгоспному самодіяльному театрі. Я знаю самодіяльний театр, люблю його і вірю в його великі творчі можливості і майбутнє. Отож, довідавшись про виставу в районному клубі трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєта», я не здивувався, а зацікавився, як її буде виконано. Я знав з власних спостережень, що окремі самодіяльні театри виконують класичні п'єси іноді краще, ніж професійні. Сьогодні п'єса «Ромео і Джульєта», крім того, привернула мою увагу ще й тому, що любовна трагедія Ромео і Джульєти в якійсь мірі перекликалася з моєю романтичною зустріччю.

За чверть години я вже був біля клубу. Таких клубів сьогодні вже тисячі по районах і селах : у просторому фойє — високі гордовиті пальми, килимові доріжки, дзеркала від стелі до долу — вже звичайні атрибути зовнішньої культурності ; є бібліотека, читальня, окремі кабінети для роботи різних самодіяльних гуртків.

Вступивши до фойє такого клубу, відразу забуваєш, що ти за тисячі кілометрів від столиці ; тут звична радянська обстановка, звичний радянський глядач — цікавий, жадібний на культуру.

У фойє було повно народу. Молоді парочки ходили колом, варіюючи кожна по-своєму одвічну тему кохання ; літні, вигідно

влаштувавшись у покійних кріслах, півголосом розмовляли, читали газети, а то й просто, задумавшись, дивилися на нове життя, що розквітало на їхніх очах і, поринувши в спогадах, з смутком і жалем дивилися на себе, колишніх, для яких театр був недосяжною казкою. Полегшено зітхали,— добре, що минулося!

Ставши осторонь, я спостерігав. Оглянувши побіжно фойє, щільно приглядався до кожного молодого жіночого обличчя в якійсь надії, що вона теж може бути тут. Але її не було.

Забренів дзвінок, і глядачі рушили до театральної зали. Ставши біля вхідних дверей, я ще раз переглянув усіх, але тієї, кого шукали мої очі, все ж не було. Зайшов до зали і сів на своє місце. Я спізнився до каси, і мені дісталася одно з місць в останньому, задньому ряду. Не ремствував, бо взагалі люблю дивитися на сцену з дальших рядів: віддаль стушовує неполадки в декораціях, костюмах та фарбах і збільшує ілюзію.

Під тихий гомін глядачів задумався. Може по асоціації з шумом хуртовини, гомін в залі викликав знов образ дівчини з синіми очима. Знов побачив її на автобусній зупинці — струнку, тоненьку, з по-дитячому припухлими устами, з привітним усміхом в очах, з пасмами кіс, запорошених снігом. Серце мое солодко забилося, і в цю мить я зрозумів, що люблю її, люблю так, як ніколи нікого не любив.

Мені стало страшно. Що це? Маріння? Може я застудився, хворий? Бо чим іншим можна пояснити, що я враз закохався в дівчину, якої не знаю, вперше побачив і якої може ніколи вже не побачу. За що власне я її покохав? За очі? За усмішку? Та хіба ж мало синіх, чорних, сірих і карих жіночих очей я бачив? Хіба одна пара їх привітно мені усміхалася? Е, все це забудеться! Примха збудженої уяви, не більше! Намагався заспокоїти себе, а вона стояла усміхаючись передо мною і заперечливо хитала головою: «Ні! Це ніколи вже не забудеться! Ми з тобою більше не зустрінемося, бо я не хочу зустрічі, але це вже ніколи не забудеться...»

Я протер очі, мимоволі одмахнувся рукою, притис долоню до лоба — я, певно, марю, в мене напевно температура! Але лоб був холодний. А, я ж сьогодні погано спав у поїзді, потім ця хуртовина, подорож, я втомився, і мені краще було б лягти виспатися, а не йти сюди... Піду!

В залі стихло. Завіса тихо розсунулася... Верона... Майдан... Я знов сів на своє місце. Нічого! Цікаво, хто малював декорації — самодіяльник чи професіонал? А, ось вони — старі знайомі — Сансоне і Грегоріо! Привіт вам, завзяті дотепники! Обережніше, хлопці, з своїми слизькими дотепами, не забувайте, які глядачі вас сьогодні слухають!

Одкинувши геть усі професіональні «але», я разом з глядачами щиро жив життям героїв п'єси, забувши, де я і хто відтворює на сцені образи невмирущої трагедії.

Я був задоволений, що залишився в театрі. Забув про все, що не давало мені спокою ще недавно. Правда, чогось нового, свіжого, оригінального в постанові п'єси не було. Тішило те, що рядовий самодіяльний колектив пристойно і навіть добре трактує складну і велику п'єсу з епохи надто давно минулої для того, щоб актори могли творити образи на власних безпосередніх життєвих враженнях і досвіді. Помітна була велика режисерська і акторська робота над ролями.

Ось, нарешті, і Джульєта ... Нічого! Гарненька! Навіть гарна! Справжня сеньйорина! Як вона вільно, упевнено поводить себе, ніби все життя своє провела у цьому товаристві веронських сеньйор і сеньйорів.

З певним задоволенням спостерігаючи сцену бенкету в Капулетті, я мимоволі частіше зупиняв свій погляд на Джульєті. Не тому, що вона справді була гарна, а ніби чекаючи від неї чогось нового, не трафаретного, свого. Героїня ж!

Ось вона з мамкою, розпитує про гостей:

Джульєта. А той, що остронь? Що танцювать сьогодні не хтів ні з ким?

Мамка. Того не знаю, хто.

Джульєта. Іди, спитай ім'я! Коли жонатий він,

Ударять по мені у похоронний дзвін!

Мене ніби вдарило в серце. Чи це Джульєта сказала, чи я сам подумав? Так може сказати лише людина, в серці якої спалахнуло велике кохання!

Мамка (вертається). Ромео на ім'я, на прізвище Монтекі, Єдиний син того, що з вами ворогує.

Я насторожився. Що скаже Джульєта далі, я знав, але як скаже, цікавило мене.

Джульєта. Не знаючи, хто він, його я стріла рано,
Та пізно я про це дізналася, безталанна!

Заплющивши очі, я слухав гучні оплески глядачів, їхні захоплені вигуки, коли закінчилася дія:

— Джульєта! Джульєта!

Розсунулася завіса, і Джульєта вийшла. Вона привітно усміхалася до глядачів і кланялася, як справжня веронська сеньйорина.

Я не пішов з вистави. Нікого більше не бачив на сцені, крім Джульєти, нічого більше не чув, крім того, що говорила вона. Я ревниво прислухався до кожного її слова — чи не помилився я? І коли Джульєта, прощаючись з Ромео після першого побачення, сказала:

Добраніч! О, добраніч знов і знов!

Як солодко душа в прощанні замирає!

А все прощалася б, нехай хоч світ світає,—

я ще не міг вирішити, що це — справжній великий талант чи признання закоханої дівчини, може в залу, до того, кого вона

кохала. Але, коли прощаючись після другого побачення з Ромео, Джульєта виголосила відомий монолог: «Летіте, коні, огнені звірі», я від хвилювання не витримав і вийшов у фойє. Чого, власне, вийшов — сам не розумів. Мені здавалося, що я цю ж мить повинен побачити її і сказати... Але що сказати? Що вона — талант, чи що вона закохана? І взагалі, що це з тобою сьогодні діється, хлопче? Ти став надто вразливий! В нашій країні багато дівчат — прекрасних і талановитих, але це ще не значить, що ти всіх їх разом можеш кохати! Як то кохати?! А так, як ти закохався сьогодні вранці в одну, а ввечері в другу! Я? Я закохався в другу?!

Голова моя горіла. Я вийшов із театру. Треба було обдумати сьогоднішні події на самоті.

Свіже повітря трохи протверезило мене.

Довго ходив спорожнілими, сонними вулицями міста. Було тихо і місячно. Дивився на срібний повний місяць, і мені здавалося, що то не місяць в прозорих хмаринах, а Джульєта в серпанку пливе на побачення з Ромео. Заплющував очі, і бачив її, Джульєту, в сяйві рампи, усміхнену, з великими синіми очима... Синіми? Чому синіми? Я сидів далеко від сцени і не бачив очей Джульєти, але був певний, що очі в неї — сині. Як у тієї, першої, що на автобусній зупинці зустрів.

Я зрозумів, що справді закохався в Джульєту. Вдруге за сьогодні закохався. Треба негайно з нею познайомитися! Кинувся до клубу. Швидше, швидше, бо можна ж і спізнитися, потім незручно буде шукати її... Ось і клуб. Але вогні в клубі вже погашені, двері на замку.

Повернувшись до готелю, упав на ліжко і ту ж мить провалився у безодню. Не пригадую, щоб тієї ночі мені щонебудь снилося.

* * *

Коли прокинувся вранці, спогади про вчорашній день одразу опанували мене. Вони обидві — перша і друга, вже стояли біля мого ліжка і привітно усміхалися до мене очима-волошками, подібні одна до однієї, мов сестри-двійня. В їхніх очах я читав німе питання: — Так котру ж ти кохаєш? Невже вона — краща за мене? Хіба ти вже забув ту хвилину, коли уста наші були так близько, що ми вдихали подих одне одного і були щасливі так, як буває щаслива людина тільки раз у житті? — питала засмучено перша. А друга, Джульєта, осяяна великим, всеперемагаючим почуттям, скаржилася:

О, доле, доле! Кажуть всі, що ти химерна.
Коли ж химерна, то що діятимеш ти
Із тим, хто славиться статечністю міцною?
Бувай же, доле, ти химерна, бо тоді,
Надіюсь, ти його держатимеш не довго
І знов до мене вернеш...

— Це нестерпно, нарешті! — скрикнув я, схопившись із ліжка. — Цьому треба негайно покласти край! Не вистачало ще, щоб я закохався разом у двох!

Вирішив: першої я не знаю, де шукати, другу — побачу сьогодні неодмінно.

Ідучи до клубу, міркував: гаразд, я з нею побачуся, але що ж я скажу їй? Що кохаю? Дурниці! Так не годиться. Так можна ж і образити дівчину. Я спершу напишу їй, попрошу дозволу побачитися з нею і вже тоді... Зрештою, я ж не знаю хто вона. Справді, звідки я знаю, що вона тутешня, самодіяльниця, дівчина? А що, коли вона — професійна артистка, яка випадково вчора брала участь у виставі? Бо справді, створити такий образ Джульети могла лише справжня артистка з великим досвідом і талантом. Можливо, вона — шеф місцевого драматичного колективу...

Учорашня афіша висіла на своєму місці. З завмиранням серця я підійшов до неї, глянув:

Джульета. К. Гайдай.

Гайдай?! Гайдай... Я так і передчував! Але чи є у заслуженої артистки Зої Гайдай сестра? Не знаю... можливо... К. Гайдай... Катерина? Клеопатра? Кіма? Клавдія? А втім, ось і клуб, можна зайти і в когось спитати, хоч би в директора клубу, як звуть Гайдай, де живе... Спитати? На якій підставі? І для чого потрібні посередники між нами? Я просто напишу листа на адресу клубу на ім'я К. Гайдай і все!

Сівши в поштовій філії до столу і стиснувши в пальцях ручку, я заплющив очі, намагаючись викликати образ Джульети і тоді вже знайти відповідні слова, якими обережно і ввічливо сказати їй в листі про моє бажання побачитись, саме побачитись з нею! Іншої форми нашого знайомства я собі не уявляв. Я повинен її побачити, щоб там не було! Я мушу побачити, чи така вона в житті, як на сцені, чи не створив я собі ідеалу в своїй збудженій уяві.

Ось вона передо мною — прекрасна сніжно-біла сеньйорина в сяйві самоцвіту, у чорних пишних косах, струнка і легка, мов пушинка, ніжна, мов цвіт яблуні. Німа скарга на долю дивиться з її синіх великих очей. Що скажу їй? Що люблю її? Що серце моє рветься до неї, мов заплакана дитина до матері, мов пташка з клітки до сонця?

Забувши, де я і чого, творив образ тієї, яку обрало моє серце, образ такий прекрасний і досконалий, яких у житті ніколи не буває, а лише в мріях закоханих.

Сперши голову на долоню, весь поринув у думки; відгомін зовнішнього життя даремно стукався в мої вуха, я нічого не чув.

І раптом... Я всім своїм еством відчув, що вона, моя Джульета, усміхаючись, дивиться на мене. Мов уколотив у саме серце, здригнувся і оглянувся... Нікого в невеличкій кімнаті крім

мене не було. Але швидше інтуїтивно, ніж очима, помітив, що віконечко, де приймається кореспонденція, швидко зачинилося, і зачинила його рука з довгими тонкими пальцями. На пальці, який мелькнув останнім, я ясно помітив чорнильну пляму. За віконечком почувся тихий шепіт і грудний жіночий сміх.

Гаряча хвиля ударила мені в обличчя, ноги похолонули, пальці, в яких я стискав ручку, ослабли, і ручка, упавши на папір, покотилася, лишаючи на ньому велику чорнильну пляму. Ту ж мить я схопився, кинувся до віконечка і голосно, нетерпляче в нього застукав.

Лядка одсунулася, і з віконця запитливо виглянуло обличчя в бороді і рудуватих кошлатих вусах. Спід окулярів дивилися на мене спокійні маленькі очі, в яких, глибоко, спалахували іскорки іронічного сміху.

— Чого вам?

Мені враз стало холодно.

— Будь ласка — аркуш поштового паперу... я зіпсував свій...

Два грубих закурених пальці не поспішаючи поклали передо мною аркуш паперу, взяли гроші, поклали здачу. Схилившись до віконечка, я напружено дивився у кімнату, туди, де була в цю хвилину вона, в цьому я був переконаний. Але хоч присутність її я відчував, у тій кімнаті Джульєти не було. Біля столу праворуч, спиною до мене, стояв високий хлопець і, поринувши в свою роботу, вибивав ритмічно на апараті телеграму. Він не озирнувся до віконечка, але спина його глузливо до мене усміхалася. Так, так, — спина його усміхнулася! Ліворуч, біля комутатора сиділа літня жінка і дмухаючи в телефонну трубку монотонно повторювала: — Алло! Я вас слухаю!.. Алло!.. — Дивилася на мене і одверто сміялася: сміялися уста, очі, ніс, сміялася вся вона, аж коливалися її високі груди. Чого вона сміялася? Невже з мене?

Я не встиг образитися, як віконечко зачинилося перед самим моїм носом?

— Ну й смійтеся собі на здоров'я! — подумав я сердито і сів знов до столу.

Що це було? Мистифікація? Не інакше! Бо звідки могла взятися тут моя Джульєта? А коли б і була, то чого б вона ховалася, не знаючи мене?

Рішуче написав:

«Шановна товаришко Гайдай!

Пробачте, що пишу до вас, не будши з вами знайомий...»

За п'ять хвилин перший мій лист до Джульєти був готовий. Я коротко написав про те, що, зачарований її виступом у п'єсі «Ромео і Джульєта» і бажаючи особисто висловити їй моє захоплення її трактовкою ролі Джульєти, прошу дозволу на побачення з нею. Написав також хто я і чому мене цікавить самодіяльне мистецтво. Прохав надіслати відповідь на адресу го-

телю на моє ім'я. Щоб прискорити надсилку, постукав у віконечко і здав листа тій самій людині в окулярах. Вийшовши на вулицю, постояв, рушив до готелю.

І знов відчув, що вона дивиться на мене. Швидко озирнувся до будинку поштової філії. Ясно бачив, як од одного з вікон одскочила тонка, струнка жіноча постать. Обличчя не встиг помітити, але на цей раз був переконаний, що це дійсно була Джульєта. Тим краще! Можливо, вона вже встигла прочитати мій лист, і сьогодні ж я одержу відповідь.

Повернувшись до готелю, нетерпляче чекав. Не буду говорити про ті надхмарні палаци, які я будував і руйнував, очікуючи листа від Гайдай. Скажу тільки, що до вечора я був викінчений Ромео, здатний на все заради своєї Джульєти. Вирішив: якщо вона відповість на мої почуття, я заберу її з собою, і навіки стане вона моєю життєвою подругою. Нічого робити, звичайно, не міг, лише мріяв і чекав відповіді. Почувши гомін за дверима, насторожився. Гомін стих, стукнули надвірні двері. Я вийшов у коридор.

— Вам лист! — озвався вартовий по готелю від свого столу.

Тремтячою рукою схопив лист. Місцевий! Поштовий штемпель...

— Хто приніс?

Вартовий здивовано повернув до мене голову:

— Та хто ж? Звісно, листоноша!

Я кинувся до кімнати, одкрив конверт, глянув на підпис — К. Гайдай.

Від неї!

Писала:

«Шановний товаришу! Листа Вашого одержала і спішу висловити подяку за Ваші похвали. Мені приємно і радісно знати, що саме Вам, який розуміє театральне мистецтво, подобається моя трактовка ролі Джульєти. Але все ж мені здається, що Ви перебільшуєте. Правда, я щиро грала, як у нас кажуть, свою роль, та мій успіх мене ані трохи не задовольнив. Це було не те, про що я мрія і чого домагаюся.

Ви пишете про те, щоб нам побачитися. Ні! Не треба! Пишіть, поки Вам не набридне, я охоче відповідатиму на Ваші листи, але зустрічатися не хочу. Це зайве! Ви мене бачили, я бачила Вас, справді бачила! І досить. Ви мені подобаєтеся, але я мрію про інше.

Коли Ви мене хоч трохи поважаєте — не шукайте мене. Мені хочеться залишити в своєму серці хороші спогади про Вас.

Пробачте за одвертість.

К. Гайдай».

Вона мене бачила! Я їй подобався! І все ж... і все ж... Вона мріє про інше! Стиль листа свідчить про певну культуру Гайдай, про щирість і ще про волю, якої не зламаєш.

Ні, це не було жіноче кокетування, це була товариська одвертість! Вона мала рацію бути одвертою, бо вона мріє про інше. Та це мене ніяк не втішало і не задовольняло. Я не буду настирливим, але все ж спробую зламати крижану стіну, що стояла між нами.

Писав:

«Я не хочу ставати на шляху до Вашої мети, навпаки, коли дозволите, я допоможу Вам досягти її. Не знаю, про що Ви мрієте, але дозволю собі догадатися, що мрієте про вищу освіту, можливо про театральний інститут, або ж про великий театр, якщо інститут Ви вже закінчили.

Я буду одвертий з Вами, як одверта Ви: я Вас кохаю так, як не можуть кохати сто тисяч Ромео разом. Невже ж моє шире, палке кохання може стати на дорозі до Вашої мети? Я займаю певне становище в суспільстві, матеріально цілком забезпечений. А Вам доведеться самій пробивати собі дорогу. Правда, в наш час талановитій людині не важко досягти своєї мети, але все ж ту енергію, яку допоміг би Вам заощадити, Ви могли б використати для розвитку й удосконалення своїх великих акторських здібностей.

Шукати Вас не буду, Ваше бажання для мене — закон. Але звістки від Вас чекатиму, як Ромео від Джульєти».

Вона відповіла:

«Ви угадали, про що я мрію. Моя мета — закінчити театральний інститут, а потім працювати у великому театрі для себе, для нашої прекрасної батьківщини. І так воно буде! Але не думайте, що я без серця. Одвертість за одвертість: я Вас теж кохаю. Знайте, учора на сцені я кохала не Ромео, я кохала Вас. І я вдячна Вам, що запалили моє серце! Віднині я буду жити і боротися за право дорівнятися Вам і коли досягну цього — сама покличу Вас. А тепер я боюся Вас, себе, свого серця боюся.

Надішліть Вашу постійну домашню адресу і не пишть більше. Якщо дійсно кохаєте — пожалійте мене і ждть. Я Вас не забуду.

Цілую тебе мій перший і останній!

Ксеня».

— Ксеня ...

Очерет прикрив долонею очі і так сидів хвилину, мов скам'янілий.

Рубан і Коваленко презирнулися, співчутливо схилили голови.

Очерет провів долонею по лобі, піднявши дивно проясніле обличчя, продовжував:

— Я цілував невеличкий аркуш паперу, який приніс мені і велике щастя і ще більший біль, а сльози нестримно лилися і лилися з моїх очей. Я не плакав, ні. Це було щось, чого словами не назвеш. Серце моє тануло і виливалося гарячими краплинами. Ні

радості, ні болю я в цю мить не відчував. Це було як дощ після великої спеки.

Я написав свою домашню адресу і ні слова більше. Вона кликала мене на подвиг, і я прийняв її виклик.

Написавши на конверті адресу Ксені — районний клуб — одягся і з листом у руці вийшов з кімнати. Вирішив: здам на пошті листа і негайно ж виїду з цього міста, де нам двом було вже неможливо далі жити. Попрохав вартового по готелю приготувати розрахунок і паспорт. Той довгим поглядом зміряв мене і глянувши мені в очі, мовчки кивнув. Мені здалося навіть, що він співчутливо зітхнув.

Одчинивши вихідні двері, я мимоволі ступив крок назад: по східцях ганку, мені назустріч, з поштовою сумкою через плече підіймалася... дівчина з автобусної зупинки, дівчина з синіми очима! В тій же хустині, в тому ж пальто, з тією ж привітною усмішкою на припухлих устах.

Побачивши мене, вона теж ступила крок назад, завагалася, але знов упевнено рушила мені назустріч, ніби вся освітившись усмішкою.

Я ступив назустріч дівчині, простяг руку.

— Це ви?!

Вона весело, щиро засміялася:

— Ні, це не я, це — листноша! — потисла мою руку: — На жаль, сьогодні вам листів немає!

Не випускаючи її руки з своєї, дивувався:

— Чому ж ми досі не зустрілися з вами?

Прикусила губу, усміхнулася.

— А цього я не знаю. Не довелося. Я щодня приношу вам пошту!

— Ви дуже поспішаєте?

Махнула довгими віями.

— Я працюю!

— Скоро звільняєтеся?

— Не скоро: сьогодні пошти багато, треба всю рознести!

— Коли можна з вами побачитися?

— А нащо?

— Хочеться поговорити з вами!

— Одну хвилину, здам пошту вартовому, — кивнувши, зайшла до готелю.

Мене охопило дивне почуття: все, що мучило і радувало мене ці дні, Джульєта-Ксеня, мої сльози кілька хвилин тому, рішення виїхати негайно з міста, все одлетіло вмить геть, забулося, я починав нове життя, я знайшов дівчину з синіми очима! Я почував себе, як то буває в травні рано-вранці, коли відчиниш вікно, а в нього враз ринуть і прохолода, і перші промені сонця, і пахощі бузка, і ще чогось животворчого, молодого і радісного.

Дівчина повернулася.

— Вам куди? — глянула на лист у моїй руці. — Може на пошту?

— Так, на пошту ...

— А мені в протилежний бік. Знаєте що? Давайте ваш лист, я сама здам на пошту, тоді вам не треба буде туди йти, і ми трохи поговоримо. Гаразд?

— Охоче! — Дав лист дівчині, вона, не глянувши на нього, положила в сумку.

— Ну, що ж ви мені хотіли сказати? — знов прикусила губу, прикрила очі віями.

Вийшли на двір, стали. Я не знав, з чого почати. Вона послішала, а мені потрібно було багато часу, щоб удосталь надивитися на неї, почати розмову з певної підготовки. Дівчина, усміхаючись, пильно дивилася мені в очі, твердо, не зморгнувши, і я, ніби загіпнотизований, теж неодривно дивився в глибоку синь її очей, потопав у них.

Засміялася раптом тепло:

— Ех, ви ж — кавалер! Тільки мовчить та дивиться! — Махнула рукою. — Бувайте! Мені ніколи! Колись іншим разом, коли буду вільна, помовчимо! — Побігла.

Я кинувся за нею:

— Товаришко ... Одну хвилинку ...

Стала.

— Ну?

— Скажіть, як вас звати?

— А нащо це вам?

— Так ...

— Та - ак?! — ніби проспівала: — Коли так — не скажу! — І знов побігла геть, сміючись.

Але я не міг її відпустити, не довідавшись, як звать. Ця її таємничість починала мене дратувати, було і соромно і боляче. Не знаю, чому саме, я раптом гукнув:

— Ксеня!

Я бачив, як вона здригнулася і ніби спіткнулась. Повернувшись, швидко підійшла до мене.

Глянувши на неї, я злякався. Такої її я ще не бачив і не сподівався побачити: обличчя зблідло, очі гнівно поблискують, припухлі уста дрібно тремтять, тонкі крила носу роздулися.

— Слухайте ви, товаришу!.. — Від хвилювання їй важко було говорити. — Я — не Ксеня! Розумієте — я не Ксеня! Ксеня — це та!.. — вона похлопала по сумці. — Та, якій ви пишете листи! Яку ви кохаєте, а я — не Ксеня, і дайте мені спокій, прошу вас!

Дівчина зміряла мене суворим поглядом і, повернувшись, спокійно пішла геть.

Приголомшений, знищений, стояв я на своєму місці, бездумно дивився, як дівчина - листоноша переходила з двору до двору, розносячи пошту. Жодного разу не обернулася в мій бік. А коли зникла за рогом кварталу, я пішов. Пішов без думок, без мети ...

... Повернувся до міста, коли стемніло. Не пам'ятаю, де блукав. Десь далеко за містом, навпростець засніженими полями, провалюючись по пояс в замети, з долини на гору, з гори в яр, і все вперед, все вперед, поки ноги відмовилися нести мене далі. Тоді повернувся до міста.

Повернувся з твердою постановою: геть з цього зачарованого міста, де серце моє розкололося на дві половини і де я можу нарешті збожеволіти!

Сумно було в мене на серці. Я їхав сюди з метою вивчати людей, шукати героїв для своїх майбутніх творів, і замість цього сам став героєм дивного, неправдоподібного роману. Досі я сам себе мав та й інші вважали мене за людину порядну, в достатній мірі моральну. І от ...

Вартовий по готелю зустрів мене запитанням — їду я сьогодні чи лишаюся?

Було вже пізно. Та й куди, власне, їхати — я ще не вирішив.

— Покищо лишаюся ...

— О, то побачите в нашому клубі виставу. Сьогодні буде репетиція. Певно вже розпочалася.

— А що йтиме?

— «Ромео і Джульєта!»

Я зітхнув.

— Бачив уже, в день приїзду ...

— То нічого, подивіться ще! У нас така Джульєта, що сто разів можна дивитися і все кортітиме!

Я погодився:

— Справді, Джульєта чудова ...

— Це наша! Ксеня!

— Ксеня?

— Ксеня ...

— О, трохи не забув! — згадав вартовий. — Тут вам лист!

Відкривши в себе в кімнаті конверт, я нерішуче розгорнув невеличкий аркушик паперу, прочитав:

«Дякую!

Ксенія».

Ксенія ... Ксеня ... Дякує за адрес чи за те, що дав їй, нарешті, спокій? Ксеня ... Та, яку я кохаю ... А чи ж одну її я кохаю? А ту, синьооку? Власне кажучи, я ж Ксені ще не бачив у житті! Та й не побачу, певно. Так ... Сьогодні репетиція ... А що, коли я ... Так, так .. Я гляну на неї здала, так щоб вона мене не помітила ... Це ж можна буде ... Гляну і поїду! Ага ... так ...

В театральному фойє було поночі, в залі теж. Лише сцену освітлювало верхнє світло.

Я тихо зайшов до зали, тінню промайнув у найдальший закуток, сів.

На сцені нікого не було ще, але гомін за декораціями свідчив про те, що актори вже зібралися або ж збираються. Мож-

ливо тількищо закінчили влаштування декорації першої дії, бо на сцені був майдан у Вероні.

Гомін раптом наблизився, чути було невдоволений голос :

— Та де ж, нарешті, Ксеня? Я нічого не розумію: сама ви-магала ще однієї репетиції і сама ж не прийшла!

На сцену увійшов Ромео у костюмі, за ним гурбою інші сеньйори і сеньйорити.

— Дивно! — не розуміла мамка. — Може захворіла?

— А час іде! — ремствував Ромео. — Так і до ранку не закінчимо репетиції!

У фойє почав бити годинник. Всі стихли, прислухаючись.

— Вісім! — підсумував Ромео і сердито копірснув у підлогу рапірою, яку нетерпляче то виймав з піхви, то закладав знов.

Не встиг завмерти останній удар годинника, як на сцену зза декорації вискочила ... дівчина - листоноша! Дівчина з синіми очима!

— Ксеня! — гукнули зраділо всі сеньйори і сеньйорити і оточили дівчину.

— Пробачте, товариші, що трохи спізнилася! — говорила заклопотано Ксеня: — Сьогодні було дуже багато пошти, і я тільки - тільки закінчила її розносити, навіть обідати не ходила.

Ксеня?! Ксеня - Джульета! Ксеня - листоноша, яка сама носила свої листи до мене?! Так от звідки її фраза «я вас бачила?» Я зрозумів усе. Так от чого моє серце ніби розкололося надвоє між ними двома — Джульетою і дівчиною з автобусної зупинки? Бо це була вона одна — моя Ксеня, дівчина, обрана моїм серцем з першої нашої зустрічі!

Я жадібно дивився на Ксеню, стежив за кожним її кроком. Так от хто викликав мене на подвиг! Та, що не злякалася хуртовини, поспішаючи на виставу, не злякається нічого. Вона пере-може! І вона покличе мене! У неї слово не розходиться з ділом, в цьому я досить переконався. Отже я можу їхати і ждати ...

Ксеня вийшла за декорації переодягатися. Мені більше нічого було чекати. Я тихо встав, навшпиньки пішов із зали і ... В першу хвилину я навіть не зрозумів, що зі мною сталося. Лише потім я згадав, що в темряві зачепився за якусь планку на підлозі і упавши на стільці, зняв такий грукіт, що самому мото-рошно стало.

На сцені сполохано загомоніли, в ту ж мить блиснуло світло, і десятки електраламп освітили залу. Всі присутні на сцені ки-нулися до мене.

— Хто ви, товаришу?! — запитав мене Ромео і театральню поклав руку на ефес рапіри.

Ніяково посміхаючись, я пояснив, хто я і чого прийшов сю-ди, — мене, мовляв, цікавила репетиція.

Всіх цікавила моя думка про виставу «Ромео і Джульета». Я зробив кілька критичних зауважень, з завмиранням серця при-слушаючись до кроків за сценою. От - от мала прийти Ксеня.

І вона прийшла, але не з того боку, звідкіля я її чекав. Обер-нувшись, я мимоволі на мить заплющив очі. За пару кроків по-зад мене стояла вона в одязі Джульети, але з двома власними довгими товстими косами, з париком Джульети в руках.

Наші погляди зустрілися. Не скажу, чи й справді ми так дов-го не могли роз'єднати їх, але мені здалося, що ми цілу вічність дивилися в очі одне одному, переживши за ці незабутні хвилини всю історію нашої зустрічі і кохання.

Ромео рекомендував:

— Наш режисер і виконавиця ролі Джульети — Ксеня Гай-дай! Товариш Очерет!

Ми з Ксенією з'єднали руки і ... міцно - міцно потисли їх!

Репетиція закінчилась. Побравшись за руки і міцно пригор-нувшись одне до одного, ми мовчки йшли вперед, все вперед по шляху, освітленому місячним сяйвом. Та й про що було говори-ти? Все було давно сказано. Наші очі, мов магніти, раз з'єднав-шись, не роз'єднувалися весь час і за нас промовляли все, чим сповнені були наші серця.

— Я знала, що ви прийдете ... — промовила тихо Ксеня. — І бо-ялася ...

— Я не міг не прийти, Ксеню! — відповів я. — Але боятися вам нічого.

Стоячи біля її двору, ми спостерігали, як заходив місяць і на-роджувався новий день. Потиснувши руки востаннє, надовго на-дивлялися один на одного.

— Я ждатиму вас, Ксеня! — сказав я, нарешті заглядаючи в сині криниці, на дні яких хотів побачити душу дівчини.

— Я вас покличу, любий! — відповіла Ксеня довірливо.

Очерет змовк і хвилину сидів задумавшись.

— Ну, й де ж вона тепер? — поцікавився Рубан.

Очерет зітхнув:

— Рівно через рік я одержав листа. В листі крім її фотогра-фії, в ролі Джульети, нічого більше не було, жодного слова.

Очерет витяг з столу фотокарточку. Друзі разом зацікавлено глянули і не одриваючись дивилися на дівчину у розквіті моло-дості і краси, дівчину, недавно листоношу — майбутню, можли-во, велику радянську артистку.

— Звідки ж прибув лист? — запитав Рубан.

Очерет вийняв з шухляди конверт, показав:

— На конверті стоїть, як бачите, штемпель однієї з москов-ських поштових філій.

— Ясно, що Ксеня в Москві, в театральному інституті, і в свій час покличе тебе, Андрію!

— Щасливий! — тепло позаздрив Рубан.

І обидва — і Коваленко і Рубан, міцно обняли Очерета.